ZBIOR
TYGODNIOWY
Wiadomości Uczonych.

w Krakowie Roku P. 1784.

Niedziela 3. Lutego

Num: 3.

Z HISTORYI NATURALNEY
O GORACH,
Ich poznanie y iak ſię dzielą.

WSTĘP.

Dziś, gdy przez ſtaranność Oycowſką y prawdziwie Królewſką ſzczodrobliwość Nayiasnieyſzego STANISŁAWA AUGUSTA P. N. M. ſzczęśliwie nam panuiącego, różne rozpoczęły ſię w Górach czynności, o których w Kraju, dawno, chyba przed wieki, ſłychać nie było,

częſtym, bywaią y cokolwiek ſię w nich dzieie między Obywatelami rożnego ſtanu potocznych rozmów celem. Lecz, gdy naywiękſza część zaſtanawiających ſię nad tą materyą nie miała pory nabywania różnych y ciężkich wiadomości tych około gór któreby ią mogły uczynić ſpoſobną do należytego oſądzenia tychże w Kraju naſzym robot; gdy, owſzem naywięcey takich, którzy według błędnego ſobie uczynionego wyobrażenia zdania ſwoie nioſą, wielbią, lub ganią, wſpieraią, lub tamuią; y tak choć niechcą ci wraz y ſobie y całemu wſpołeczeńſtwu ſzkodę, uczciwym, zaś, y rzetelnie gorliwym pracownikom krzywdę czynią. Nieodbytą zdawało mi ſię być potrzebą, to co w Nauce o górach nayſławnieyſze Narody Saśi, Węgry, Szwedzi, Moſkale, y inśi do tych czas dociekli, krótko zebrać, y wſpoł źiomkóm naſzym, Oyczyſtym ięzykiem przełożyć. Celem moim iedynie oświecić tych, którzy tego pragną, á przeto wzwyż wyliczonym, na dal zapobiedz nieprzyzwoitościom. Jeźli tego dokonam, nie wiem, ieźli miła moia Obywatelom przyſługa będzie, czas pokaże. Na tym dalſze wſtrzymanie ſię lub pociągnienie dzieła moiego zaſtanawiać ſię będzie.

Był

Był czas, Polacy, gdzie Przodkowie naśi, dzielności pełni, nie przestawali ná bogactwach źniw, owszem, pracowicie wgłąbsz Ziemi podkopuiąc się ukryte wydobywali. Z oyczystego złota y srebra, z właśney miedzi tak powszechny towar, pieniądz, iak ozdoby y potrzeb naczenia sobie sami bili. Oręż Polski, chyba zdobyty, nie był obcego rzemieślnika dziełem; narzędzia y rol y warsztatów z domowego robiono metalu; słowem, co nam dziś Rakusy, Wrocław, Lipsk, Wiedeń, Gdańsk, Królewiec za ostatki gotowizny naszey przystawia, przedtym naywiększą częścią Oyczysta ziemia dawała, Minęły prawda iuż dawno tak szczęśliwe czasy, ale dla czegoż te więcey nie maią się wracać?

Chcieymy szczyrze á skutek pomyślny nastąpi.

O Górach y ich Podziale

Nauka zatrudniaiąca się Gór poznaniem, pokazuiąca początek zkąd wzięły, z czego złożone są, wielorakie ich rodzaie, co każda w sobie szczegulnie y iak zawiera. Okoliczności pod któremi Minerały, ieżli iakie są, daią się w każdym

gatunku w różnych tychże Gór ułożeniach znaydować. Mineraly każdemu z nich uprzeymie właściwe być zwykły y inne do zupełnego Gór poznania potrzebne wiadomości podaią. *Naukę o górach* (Cognitio montium) nazywaią.

Nie zbywało prawda ſtarożytności, od tego czaſu, kiedy Gornictwo porządnieyſze kwitnąć zaczęło na różnych do tegoż poznawania potrzebnych wiadomościach; miała ona ſwe przepiſy według których iak Kruśców ſzukać należy ſię, pokazywała. Lecz były to więcey na ſzczegulnym, mieyſcowym doświadczeniu zaſadzone á niżeli ze wſzyſtkich Gór rodzaiów gruntownego poznania wybrane, ogólne prawidła. W mierze, dopiero, w którey naſtępuiącemi czasy cała o kopalnych rzeczach Nauka nabyła doſkonałości, w teyże ſamey y ta ſzczegulna iey część, która ſię poznaniem Gór zatrudnia więcey z doświadczeń wydoſkonaloną zoſtała.

Nie może to tu celem być Dziejopiſem Nauk kopalnych (*ScientiaeMineralogicae*) wielcy przedemną mężowie około

teyże

teyże trudney a mało ſzacowney materyi prace ſwe łożyli.

Doſyć będzie przytoczyć, że w naſzym dopiero wieku ta część ludzkich wiadomości krokiem, że tak powiem olbrzymſkim teraźnieyſzey ſwey doſkonałości doſtąpiła ſtopnia, a prawdziwey Nauki otrzymała kſztałtność.

Jeżeli wſzyſtkie inne nauki kopalney części Kopalnikowi (*Mineralogo*) nieodbitnie potrzebne, to pewnie y ta która go w poznawaniu Iſtoty wſzyſtkich kopalnych rzeczy oświeca. Moim przedſięwzięciem nie ieſt tu całą tęże naukę dawać, Książki znaczney, nieſzczupłych kilku kart by na to potrzeba. To tylko tym czaſem powiem, bez czego o górach ſądzić nie można, ani więc czynnosci żadne ſkutecznie zakładać nie można. Obſzernieyſze zaś wyłuſzczenie wiadomości dalſzey przyſzłości y czaſom zoſtawiać.

Teraźnieyſze opiſanie moie nie może mieć tę doſkonałość, którąbym iemu dać życzył; ale gdy to pierwſze doświadczenie w tym gatunku Krajowym ięzykiem

uczy-

uczynione wybaczą, tak ſię ſpodziewam, względni Czytelnikowie, wadom, które od wſzyſtkich początkowych nieoddzielnem bywać zwykły. Naſtąpi może kiedy przerobiony, poprawiony y obſzernieyſzy teyże materyi, w oſobną Kśiążkę zebrany Wykład, ieźli poznam że praca moia Krajowey Powſzechności miłą przyſługą ſtać ſię może.

Niekoniecznie ſame tylko źiemi naſzey wyniosłości Kopalnik pod Gór nazwiſko podciąga, ale znayduie teſz góry tam, gdzie drudzy ich nie widzą. Jemu wſzyſtko gorą z czego tylko krąg źiemi złożony; bądź ſkała, opoka, bądź teſz ná reſzcie y rzadkiey Ziemi warſztwy bez uwagi na ich położenie tamte twardemi, tęgiemi, te tu rzadkiemi nazywa Gorami; á obie mu w pewney mierze równie ważne, równie ſzacowne.

Góry, iakie ſię tylko znaydować daią, co do ich poczęcia ſię tycze dwoiſtſto rozdzielać ſię zwykły: iedne których woda, á drugie których ogień ukſztałcił. Można y trzeci im dodać gatunek do których bycia, obydwa Elementa zbiegły ſię. Wymieniony rozdział Gór, lubo

nay-

naypospoliciey przyięty ma, iednak dosyć przeciwników, których zdania nie ze wszystkich wyzute pozorow; wymieniać, zaś każde y w roztrząśnienie onych wchodzić nie iest przytomnych uwag celem.

Co zaś do czasu, w którym wszystkie Gór gatunki swe poczęcie wzięli, tycze się, troyso onych podzielaią.

Naydawnieysze y z naszą ziemią równoczesne *Pierwiastkowemi*; (montes primitivi) poźnieysze *Powtornemi* (montes secundarii) ostatnie y od naynowszych głównych Ziemi odmian pochodzące, *wychodnemi*, Ponieważ na wychodźie, na zakonczeniu większych położone, albo też *Pagorkami* (montes tertii ordinis, s. monticuli) nazywaią. Lubo ten podział gór w Naturze ugruntowany być się zdaie, ponieważ wszystkie Ziemi naszey przypadki, które kiedy były, nayłatwiey y naydokładniey nim nie tylko się poznawaią ale y obiaśniaią się, wszelako tacy, którzy go przyimować niechcą y wcale inaczey sobie rzeczy tłumaczą. Trzeba y to miarkować: że nie wszystkie pierwiastkowe góry od

pier-

pierwſzych Ziemi naſzych czaſów, nie od ſamych urodzin tegoż Płanetu być zaczęły, ieſt, ile poznawamy y między niemi, iak w innych rzeczach, tak też y co do wieku rożnica, gdy iedne z drugich znowienia początek wziąść zdaią ſię. Lecz, ponieważ choć poźnieyſze oſadzonego żywiołami świata wiek wſzelako przewyżſzaią, z tego powodu tak te tu iak tamte naypierwſze równo pierwiaſtkowych imie otrzymały.

Niżeli w ſzczegulne wſpomnionych gór wyłuſzczenie weydę, trzeba mi nieco y o tych górach wſpomnieć, których przyczyną ſtraſzne one pódźiemne bywaią ogniſka, które przez okropne swe ſkutki iuż tyle Kraju, ba prawie całych Ziemi części zgubą były. Tych ukrytych we wnętrznościach Ziemi ogniow przyczyny poſzukiwać y wyłuſzczać nie należy do mego przedſięwzięcia, tu gdzie o gór podziale mowa, doſyć powiedzieć że są y takowe którym og eń rodźicielem, dla czego ten ich *Ogniſtemi* (montes ignivomi) Wulkanami nazywaią. Co do onych wieku, są takowe które pamięć naydawnieyſzych czaſów przewyżſzaią, o drugich, kiedy gorzeć poczęli dawne dźieje wſpominaią. Niektóre, á

to

to bardzo wielu iuż dawno zagasły, inne od długich wieków palić się nie przestaią, ieszcze inne w naszych dopiero czasach być poczęły, á kto wie wiele takich być może, które ieszcze ukryte, á dopiero naszych potomków będą widowiskiem.

Kontynuacya z przeszłych Wiadomości

Sąć w prawdzie pożyteczne y potrzebne inne nauki y części Filozofii y wielki byłby nierozum ie ganić y wyznać atoli należy, iż uczyć iak żyć przystoynie y cnotliwie iest nauka która przed wszystkim czoło trzyma. O tey nauce nie ganiąc inne, ale przekładaiąc ią nad inne y zalecaiąc tak mowi Seneka: „ Muzyka „ pokazuie, które są płaczliwe tony, niech „ pokaże raczey iak w przeciwnościach ży- „ cia być stałym y niepłaczliwym. Ro- „ zmierzać pola naucza Geometrya, niech „ raczey nauczy iak miarę położyć chci- „ wościom ludzkim y mierność w używa- „ niu rzeczy zachować, liczyć uczy Arit- „ metyka y palce sposobi do łakomstwa „ niech raczey na powściągnienie ła- „ komstwa chamulec poda. Wiesz która iest prosta linia, coż z tego? gdy nie wiesz co to iest w życiu prosta szczerość y poczciwość y coż teraźnieyszy Swiat Fizyczny? *Senec. Epist. 89.*

U W A G A

Względem użycia rozumu y umieiętności.

Człowiek mądry ieſt tego zdania że to ieſt mało umieć ieżeli ſię tego co ſię umie, nie udziela y drugiemu. Zaiſte umieć wiele pięknych y dobrych rzeczy á nie zażywać ich w pożyciu ludzkim, ku dobru bliźniego, ieſt to gorzey iak gdyby ich wcale nie umieć, ieſt to zakopać ſwoy ſkarb w ziemi, żeby go oczy ludzkie nie widziały, ieſt to ſiebie uczynić ſobie ſamemu niepożytecznym á nie tylko drugim.

Człowiek który myśli, czyta y piſze uſtawicznie iako pracowita pſzczołka zbiera on to wſzyſtko cokolwiek znayduie dobrego w Xięgach iakoby w kwiatach ale ſię z tym tak nie obchodzi iak ona wyrabiaiąc woſk y miod. Składa w pamięci ſwoiey to wſzyſtko co czyta nieinaczey iak Zboże w ſzpichlerzu którego nie zażywa ani na potrzebę ſwoią, ani na pożywienie drugich; mało to ieſt być mądrym dla ſiebie ieżeli ſię nie ieſt

takim

takim y dla drugich. Człowick uczony użycza ſię wſzyſtkim łacno, zna ſię on dobrze na tym co ſam umie, á co powinien drugim nie maſz nic milſzego w kompanii nad niego dobywaiąc z ſkarbu rozumu ſwego, naypięknieyſze rzeczy, oraz y uczy o ſzacunku ich y zabawia onemi, y gdy kſztałtem pięknym rzeczy wyraża pokazuie tym ſamym że ieſt mądrym y dla ſiebie y dla drugich.

RZECZY GEOGRAFICZNE.

Sytuacya 4 Części Swiata przedniey-ſzych, to ieſt Europy Azyi, Affryki, Ameryki, ná mappach powſzechnych, dzielących ie na dwa Hemisferia dobrze ſię wyraża. Na naywyżſzym względem nas Hemisferium są 3 Części Swiata, to ieſt Europa Azya y Affryka, które światem ſtarym z dawna poznanym nazywaią ſię.

Ameryką względem nas ná niżſzym ieſt Hemisferium dzieli ſię na dwie Części, na Amerykę połnocną y południową, nowym światem zowie ſię że prawie równa ſię w wielkości ſwey dawnym 3. Częściom

ściom świata, y że przedtym niewiadoma była á dopiero od Kolumbusa Genueńſkiego R. 1492. á potym od Ameryka Weſpucyuſza R. 1497. obſzerniey odkryła y od niego nazwana ieſt Ameryką.

Konnaturalnicy na Sferze Geograficzney cały okrąg ziemi wyraża ſię gdzie tak połnocne iako y południowe Części świata niewiadome dotąd reprezentuią ſię.

Europa naymnieyſza ze wſzyſtkich Części Sw ata, iednak ze wſzyſtkich nayprzednieyſza ma 9 Części według niektórych Geografow dzielić ſię może.

1) Insuły Brytanickie zamykaiące w ſobie Anglią Szkocyą y Hibernią 2.) Skandynawia Peninsuła zamykaiąca w ſobie Szwecyą Danią y Norwegią. 3.) Moſkiewſkie Pańſtwo.

W środku Europy są 1) Francya także Lotaryngia y Sabaudy 2) Niemieckie Pańſtwo Króleſtwo Czeſkie, Węgierſkie, y Kraje RP. Holęderſkiey y Szwaycarſkiey. 3) Polſkie Króleſtwo y W. X. Litewſkie

Trzy

Trzy są Części ku południowi. 1) Portugalia y Hiſzpania 2) Włoſkie Państwo 3) Turcya Europeyſka, także Transylwania, albo Siedmiogrodzka Ziemia, Tartarya mnieyſza y Ukraina.

O monecie Angielſktey.

Pieniądze tam bite maią tenże wewnętrzny ſzacunek, iaki ma' ſame złoto lub srebro. Król który sam ma prawo do bicia pieniędzy bierze corocznie od Parlamentu 96 tyſięcy Rtlrow na zapłacenie koſztu, którego bicie pieniędzy wyciąga.

Angielſkie pieniądze są naylepſze na świecie y mocno zabraniaią ich za granicę wywozić lecz ciężko tego doſtrzec. W Anglii rachuią pieniądze na fonty Szterlingow, na ſzelągi y fenki Funt Szterling: ieſt moneta ważąca koło 6. Rtlrow font zabiera w ſobie 20 ſzelągow, ſzeląg 12 feników to ieſt koło 9 Czeſkich, fenik zaś 9. dennarów. Srebrna moneta zamyka w ſobie ſzelągi, całe korony y puł korony cała waży 5. ſzelągów. Monety w złocie nie maſz inney tylko Gwi-

neie.

neie, iedna waży 21. ſzelągów ta moneta z początku była bita ze złota które Anglicy z Gwinei w Affryce wywiezli, zkąd też ſwoie wzięła nazwiſko.

CHRONOLOGIA

Biſkupow Krakowſkich po ſobie naſtępuiących: A nayprzod ArcyBiſkupi na ow czas.

1. Prochorus Włoch Herbu Krucini umarł R. -	986.
2. Proculph Włoch Herbu Kolumna umarł R. -	996
3. Lambert 1wſzy Włoch Herbu Poray umarł R,	1014
4. Poppo Włoch Swienczyc. umarł R. -	1023.
5. Gompo Włoch Herbu Radzic umarł R. -	1032.
6. Rachelin Włoch Herbu Krucini umarł R. -	1046.
7. Aaron Francuz Benedyktyn Herbu trzy Korony	1059.

Tu ſię poczynaią Biſkupi.

8. Lambert 2gi Zula Polak Herbu Starza umarł R.	1071.
9. S. Staniſław Szczepanowſki Herbu Prus zabity R.	1070.

10.

10 Lambert 3ci Herbu Abdank umarł R. -	1101.
11. Baldwin Francuz Herbu Archingeru umarł R.	1108.
12. Maurus Francuz Herbu Lewart umarł R.	1118.
13. Radoſt albo Gaudentius Herbu Poray umarł R.	1142.
14. Robert Herbu Korab umarł R.	1144.
15. Maciey Herbu Cholewa umarł R. -	1166.
16. Gedko albo Gedeon Herbu Gryff umarł R. -	1186.
17. Pełka albo Fulco Herbu Lis umarł R. -	1207.
18. S. Wincenty Kadłubek Herbu Poray złożywſzy Biſkupſtwo udał ſię na życie Zakonnne do Cyſterſow do Jędrzeiowa umarł R. 1218. Ciało jego tamże ſpoczywa.	
19. Iwo Herbu Odrowąż umarł R.	1229.
20. Wyſław albo Wyslimir Kościelecki Herbu Zabawa umarł R.	1242.
21. Prandota z Białaczowa Herbu Odrowąż umarł R.	1266.

* Ten Biſkup za Innocentego IV Papieża. Panowania Boleſława z Małżonką ſwoią Kingą o to u Stolicy Swiętey

dopra-

dopraſzaiących, Członki S. Staniſława Męczennika y Biſkupa Krakowſkiego w ſto ſiedmdzieſiąt lat dobył z ziemi y według zwyczaynego Obrządku w Ołtarzu złożył znaczną Część Relikwii SS. w Kościele na Skałce, iako na placu Zwycięſtwa iego, pod dozorem OO. Paulinow zoſtawiwſzy R. 1249.

22. Paweł Przemiankowſki Herbu połkozic umarł R.	1293.
23. Prokop Rusin Herbu Korczak umarł R. -	1295.
24. Jan II Muſcata Herbu Lilia umarł R. - -	1320
25. Nankier Slęzak Herbu Okſza przenieſion na Wrocławſkie R.	1326.
26. Jan 3ci Grott Herbu Rawicz umarł R.	1347.
27. Piotr Falkowſki Herbu Doliwa umarł R. -	1348.
28. Bodzenta Jankowſki Herbu Poray umarł R.	1366.
29. Floryan Mokrſki Herbu Ielita marł R. -	1378.
30. Zawiſza z Kurozwęk Herbu Poray umarł R.	1380.

Reſzta będzie na potym.